

Martin Varese mälestused

Vello Paatsi

Käesoleva publikatsiooniga jõuavad lugejani ärkamisaegse koolmeistri ja seltskonnategelase, hilisema tuntud Tartu raamatukaupmehe Märt (Martin) Varese (1855–1915) mälestused. Nende avaldamisel on mitu eesmärki: tutvustada ja täiendada tänapäeva lugeja maailmapilti eesti ärkamisaegsest ühiskonnast, teha uurijatele laiemalt kättesaadavaks seni üksnes piiratud kasutust leidnud arhiivianes. Varese mälestused mitte üksnes ei lisa huvitavaid olustikuseiku ärkamisaja kohta tervikuna, vaid pakuvad väärtuslikku materjali ka paiga-, kooli- ja raamatuajaloole. Ärkamisaegses eesti ühiskonnas elanud ja töötanud inimesed pole meile jättnud kuigi palju meenutusi, ent just selle ajaga seostuvad eestlaste endi esimesed kirjapandud mälestused. Hästi tuntud ja klassikaliseks on saanud August Kitzbergi “Ühe vana “tuuletallaja” noorpõlve mälestused” (I–II, 1924–1925), siia lisanduvad Anton Jürgensteini “Minu mälestused” (I–II, 1926–1927) ja Hindrik Prantsu “Minu elukäik” (1937). Huvitaval kombel napib aga mälestusi meie ärkamisaegsetest keskustest Paistu ja Tarvastu kihelkonnast. Avaldamist on leidnud üksnes osa Juhan Kurriku mälestustest “Vilksatused ärkamisajast” (Eesti Kirjandus 1922, nr. 6–7) ja Andres Renniti “Mu meelen kuldne kodukotus” (1960). Mõlemad mehed pärinesid küll Viljandi kihelkonnast, ent olid seotud Tarvastuga. Ka Juhan Aaviku “Muusika radadelt” (1959) ulatub ajaliselts ärkamisaega. Siiani on jäänud kahjuks käsikirja ärkamisaja ühed olulisemad meenutused Märt Mitilt ja Martin Lipult. Nii M. Varese kui ka M. Miti meenutused on olnud allikaline lähtekoht Oskar Kruusi kultuuriloolisele romaanile “Aeg atra seada” (1986). M. Varese elust on tema mälestuste ja O. Kruusi romaani põhjal kirjutatud Heiki Raudla “Raamatukaupmehe Martin Varese vabasurm” 1999. aasta Sakala kalendris. Mitu puhku on M. Varese meenutusi kasutanud Rudolf Põldmäe oma kultuuriloolistes uurimustes.

M. Varese katkendid mälestustest (nagu seda autor ise on tabavalt nimetanud) koosnevadki üksikutest mälu-piltidest (kodu, selle miljöö, töö, elusündmused, inimesed). Mälestused katkevad umbes aastal 1883 ja on tõenäoliselt kirja pandud mõni aasta enne autori vabasurma. Et mälestused olid kavandatud tunduvalt ulatuslikumalt, sellele leidub tekstis mitmeid vihjeid. Originaalkäsikiri hõlmab paksust kaustikust 165 musta tindiga kirjutatud lehekülge, sellele liitub lahtine lisaleht. Viimasele on pliitsiga visandatud lõpetamata sissejuhatus. Mälestuste kaustikul puudub autorinimi.

Meenutuste trükis avaldamisel on neid mõnevõrra lühendatud, säilitatud nende originaalilähedus mõningate väikeste eranditega. Parema arusaadavuse huvides on lisatud üksikuid kirjavahemärke, jutumärke lisatud või ära jäetud, mõned sõnad kokku kirjutatud ja otsese kõne väike algustäht muudetud suuretäheliseks, paari sõna ebajärjekindlat kirja-pilti (näiteks ‘baron/paron’) ühtlustatud. Et teksti paremini mõista, on enamik lühendeid avatud, vanas kirjaviisis kohanimi *Lõwwe* on antud tänapäeval kasutataval kujul. Koostaja poolt lisatu on enamasti nurksulgudes. Samuti nurksulgudes, kuid kursiivis leiab lugeja küll M. Varese kirjutatud, ent hiljem mahakriipsutatud sõnad. Kõik käsikirjas leiduvad allakriipsutatused on tekstis sõrendatud. Vajaduse või küsimuste korral saab M. Varese originaalkäsikirjaga tutvuda Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis (f. 116, m. 15:2).

Et tänast lugejat lahutab ärkamisajast juba piisavalt lai ajajõgi, on võimaluste piires tutvustatud mälestustes esinevaid isikuid ja nende tegevust. Eeldatud on vähemasti osa lugejate sügavamat huvi kõnesolevate kihelkondade ja isikute vastu. Kommentaarides toodud andmed tuginevad Eesti Ajalooarhiivis leiduvatele meetrikaraamatutele, hingeloenditele, kooli-aruannetele ning Eesti Kultuuriloolises Arhiivis säilitatavatele mitmesugustele käsikirjalistele ja trükitud materjalidele. Selgitavates märkustes esineb lünki, eriti surma-aastates. Osa isikuid on küll ees- ja/või perekonnanimedega, ent raskesti tuvastatavad, sest samanimelisi inimesi elas kihelkonnas või vallas palju. Kanepi kihelkonna valdades ja Voooru vallas puuduvad elanike nimekirjad ja siin sai tugineda üksnes hingeloendite andmeile. Mälestuste lõppu on lisatud järelsõna, mis annab ülevaate pastor Georg von Holsti tulistamisest ja M. Varese edasisest elusaatusest.